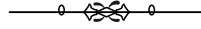

Türk Boşanma Hukukuna Farklı Bir Yaklaşım: Zina ve Haysiyetsiz Hayat Sürme Arasındaki Keskin Sınır

Different Approach To Turkish Divorce Law: A Sharp Division Between Adultery And Living Dishonorably

Ar. Gör. İsmail DEDE*

Toplumumuzu kuşatmış bulunan ayrımcı dil, ne yazık ki hukuk uygulamasında da kendine yer bulabiliyor ve dilin böylesi kullanımı, yöneldiği grubu ayrımcılığa tabi tutabiliyor. Türk Medeni Kanunu'nun boşanma sebebi olan zina fiiline ilişkin düzenlemesinde, özel bir ifadenin yer almamasına karşın; öğretisi ve yargı uygulamasının zina fiilini, "*fiili gerçekleştiren eşin, farklı cinsiyetten biri ile ilişki kurması*" koşuluna bağlamış olması birtakım sorunsalları bünyesinde barındırmaktadır. Bu makalede özellikle cinsiyet ve cinsel yönelimler ekseninde boşanma sebeplerinden zina ile haysiyetsiz hayat sürme arasındaki farklılıklar, *queer* kuram eşliğinde ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: *Boşanma, zina, haysiyetsiz hayat sürme, queer, queer teori.*

The discriminatory speech surrounding society finds place itself in the law practice as well. Such speech could be generally discriminatory against the group it targets. There is no specific explanation regarding the definition of adultery under Turkish Civil Code, yet literature and jurisprudence defines adultery as "*sexual relationship with a person who has different sex*". This definition conditioned on sexual relationship between different sexes is problematic. In this paper, distinction

* Gaziantep Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı/ Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

between adultery and living dishonorably has been examined in the light of queer theory.

Keywords: *Divorce, adultery, living dishonorably, queer, queer theory.*

I. BOŞANMA SİSTEMİNDE ZINANIN YERİ ve BOŞANMA SEBEBİ OLARAK ZİNA

A. TÜRK MEDENİ KANUNU'NUN ÖNGÖRDÜĞÜ BOŞANMA SEBEPLERİ SİSTEMATİĞİ VE BU SİSTEMATİKTE ZINANIN YERİ

Türk hukukunda boşanma sebepleri ve boşanma sebeplerine ilişkin benimsenen sistematik, İsviçre ve Alman hukukundakilerden farklılık göstermektedir¹. Bilindiği gibi bizim boşanma sistemimizde boşanma sebepleri, özel ve genel boşanma sebepleri ile mutlak ve nisbi boşanma sebepleri şeklinde ayrımlara tabi tutulmaktadır. Bu ayrım, boşanma davası açmak isteyen eşin dayanması gereken boşanma sebebini belirlemenin yanı sıra; ispat ölçüsünün ve kimi zaman boşanma talebinde bulunan eşin, boşanma davası açma imkanına sahip olup olmadığının tespiti noktasında önem arz etmektedir².

TMK'nın boşanmaya ilişkin sebepleri sıraladığı "Boşanma Sebepleri" başlığının altında, kanun koyucu birinci boşanma sebebi olarak zina fiiline yer vermiştir. Zinanın, boşanma sebebi ayrımları uyarınca, özel ve mutlak boşanma sebebi olduğu öğreti ve yargı uygulamasında

¹ Detaylı bilgi için bkz. GÜVEN, Kudret, "Türk, İsviçre ve Alman Hukuklarında Boşanma Sebepleri ve Esasları Hakkında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2015, C. 1, S. 2, s.35-56.

² GÜVEN, s. 37; DURAL, Mustafa/ÖĞÜZ, Tufan/GÜMÜŞ, Mustafa Alper, Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku, İstanbul, 2016, N. 562; FEYZİOĞLU, Feyzi Necmedin, Aile Hukuku, İstanbul, 1986, 254-256; GÖNENSAY, Samim, Medeni Hukuk Cild 2 Aile Hukuku Kısım 1, İstanbul, 1937, s. 73; HATEMİ, Hüseyin/SEROZAN, Rona, Aile Hukuku, İstanbul, 1993, s. 217-219; HELVACI, Serap/ERLÜLE, Fulya, Medeni Hukuk, İstanbul, 2016, s. 166; KILIÇOĞLU, Ahmet M., Aile Hukuku, Ankara, 2015, s. 113-114; KÖPRÜLÜ, Bülent/KANETİ, Selim, Aile Hukuku, İstanbul, 1989, s.144-148 ÖZTAN, Bilge, Aile Hukuku, Ankara, 2015, s. 644; TEKİNAY, Selahattin Sulhi, Türk Aile Hukuku, İstanbul, 1990, s.169; VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet, Türk Medeni Hukuku Cilt II Aile Hukuku, İstanbul, 1965, 190-192.

ortaya konmuştur³. Zinanın mutlak boşanma sebebi olması; eşlerden birinin diğer eşin zina eylemini gerçekleştirdiği iddiasına dayanarak açılan boşanma davasında, bu iddianın ispat edilmesiyle beraber mahkemenin, boşanmaya hükmetmek durumunda olduğunu ifade etmektedir⁴. Zinanın özel boşanma sebebi olması ise; zina oluşturduğu iddia edilen eylemin, terditli olmaksızın, başkaca özel boşanma davası sebebine konu edilememesini ifade eder⁵.

B. BOŞANMA SEBEBİ OLARAK "ZİNA" DÜZENLEMESİ

Evlilik birliği, birliği oluşturan eşlerin bu birliğin hiç değilse belirli bir süre devam edeceği arzu ve inançları üzerine kurulur. Dolayısıyla bu ortak arzu ve inancın, evlilik birliği kurumunun süreklilik arz etmesine sebebiyet verdiği ve evlilik birliğinin yasada da aynı öngörü ile düzenlemelere tabi tutulduğu tespit edilebilmektedir. Yasa koyucu; evlilik birliğinin genel hükümlerini düzenlediği TMK m. 185/III'te, sözünü ettiğimiz arzu ve inancın örselenmesini engellemek adına, eşlere birbirlerine sadık olma yükümlülüğü yüklemiştir⁶. Sadakat yükümlülüğü olarak adlandırılan bu yükümlülük, esas işlevini evlilik birliğinin

³ GÜVEN, s. 37-38; DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 564 ve N. 575; FEYZİOĞLU, s. 258; GÖNENSAY, s. 72; HATEMİ/SEROZAN, s. 220-221; KILIÇOĞLU, s. 115 ve 118; KÖPRÜLÜ/KANETİ, s. 150; ÖZTAN, s. 645; TEKİNAY, s. 201-202; VELİDEDE-OĞLU, s. 192-193; Y. 2. HD. 27.04.2015 tarihli E. 2014/17833, K. 2015/8438.

⁴ DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 575; HATEMİ/SEROZAN, s. 220; ÖZTAN, s. 646.

⁵ Zina eyleminin gerçekleştiği iddiasında bulunan eş; koşulları sağlanmaktaysa diğer özel boşanma sebeplerine terditli olarak dayanabilir. Zina eyleminin gerçekleştiğini iddia eden eş, pekâlâ özel boşanma sebeplerine dayanmaksızın, genel boşanma sebebi olan evlilik birliğinin sarsılması iddiasıyla da boşanma davası açabilir. Bu yönde bkz. DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 565; HATEMİ/SEROZAN, s. 218-219; ÖZTAN, s. 644.

⁶ DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 832; FEYZİOĞLU, s.183; GÖNENSAY, s. 123; KILIÇOĞLU, s. 207-208; KÖPRÜLÜ/KANETİ, s. 112; ÖZTAN, s. 225; SEROZAN, Rona, "Yargıtay'ın Tepki Çeken Son Tazminat Kararında Göze Batan Hukuksal Yanılığlar ve Bunları Tetikleyen Muhafazakar İdeoloji", "https://www.ronaserozan.com/blank-yar7x" aracılığıyla Güncel Hukuk Dergisi, s.36-37 (Erişim Tarihi 29.10.2017); SEROZAN, Rona/BAŞOĞLU, Başak/KAPANCI, Berk, "Aile Hukukunun Özellikleri, İlkelere ve Gelişimi", Prof. Dr. İlhan Ulsan'a Armağan, Cilt II, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C: 15, S: 2, s. 532-533; TEKİNAY, s. 298; VELİDEDEOĞLU, s. 97.

devamını sağlama noktasında göstermektedir⁷. Bu yükümlülük, eşlerin birbirlerine olan manevi bağlılıklarının ihlal edilmesine yasak getirmektedir⁸. Bu manevi bağlılığın devamlılığını zedeleyecek türden ihlal, cinsel sadakati ihlal edebilecek davranışı kapsadığı gibi ekonomik ve duygusal sadakati ihlal edebilecek davranışları da kapsar⁹. Normun tespit edilen koruma amacından hareketle, TMK m. 185/III'te düzenlenen sadakat yükümlülüğü; ancak eşler tarafından, birbirleri aleyhine ihlal edilebilir¹⁰.

Sadakat yükümlülüğüne aykırılığın bir görünümünü de zina eylemi oluşturmaktadır¹¹. Hatta eşlerin manevi bağlılığını sarsıcı etkisi göz önüne alınarak zina, özel bir boşanma sebebi olarak TMK'da kendisine yer bulmuştur (TMK m. 161)¹². TMK'nın 161. maddesine kar-

⁷ ÇETİNER, Bilgehan, "Aldatılan Eş Manevi Tazminat Talep Edebilir Mi?", Prof. Dr. İlhan Ulusan'a Armağan, Cilt I, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C: 15, S: 2, s. 515; ÖZMEN, Ethem Saba/VARDAR HAMAMCIOĞLU, Gülşah, "Evli Kişiyile Birlikte Olan Kadına/ Erkeğe Yöneltilen Manevi Tazminat Talebi ve Özellikle Konuya İlişkin Yargıtay Kararları Üzerine Düşünceler", Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, II. Cilt, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C. 22, S. 3, s. 2365.

⁸ Yasanın öngördüğü bu yasağın "eksik yüküm" oluşturduğu yönünde bkz. SEROZAN, s. 36; SEROZAN/BAŞOĞLU/KAPANCI, s. 533-534.

⁹ ÇETİNER, s. 515; DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 832; FEYZİOĞLU, s. 183; GÖNENSAY, s. 123; GÜMÜŞ, Alper, Teoride ve Uygulamada Evlilik Birliğinin Genel Hükümleri ve Mal Rejimleri (TMK m. 185-281), İstanbul, 2008, s. 12; KILIÇOĞLU, s. 207-208; KÖPRÜLÜ/KANETİ, s. 112; ÖZMEN/VARDAR HAMAMCIOĞLU, s. 2365; TEKİNAY, s. 298; VELİDEDEOĞLU, s. 97.

¹⁰ ÇETİNER, s. 515; ÖZMEN/ VARDAR HAMAMCIOĞLU, s. 2365; ÖZTAN, s. 225.

¹¹ Zina eylemi çağlar boyunca sadakat yükümlülüğünü ihlal edici en önemli etken olarak görülmüş, hatta kimi hukuk düzenlerinde zina eylemi gerçekleştiren kişiler aleyhine bedensel yaptırımlar öngörülmüştür. Akad hukuku, Hammurabi Kanunu, Asur yasaları, Yunan hukuku ve Roma hukukundaki zina eylemine ilişkin yaptırımların görünimleri için bkz. MURRAY, Daniel E., "Ancient Laws on Adultery- A Synopsis", 1 Journal of Family Law, 89-104, 1961, s. 89-97; Sadakat yükümlülüğü ve zinaya ilişkin Hammurabi Kanunu'ndaki düzenlemeler için ayrıca bkz. ERDOĞAN, İhsan, "Anadolu Topraklarında Arkaik Dönemden Günümüze Medeni Hukuk Alanındaki Bazı Kurallar ve Geçimişi", Medeni Kanun'un ve Borçlar Kanunu'nun 90. Yılı Uluslararası Sempozyumu, I. Cild, Ankara, 2017, s. 91; VELİDEDEOĞLU, Hıfzi Veldet, Ailenin Çilesi Boşanma, İstanbul, 1976, s. 138-139.

¹² MURRAY, s. 104; Boşanmanın ılımlı bir biçimde kural olarak, eşlerin rızasına ya da anlaşması üzerine gerçekleşmesine dair yasa önerilerinde dahi bazı istisnai durumlarda eşlerden herhangi birisinin boşanmayı talep edebileceği durumlar olduğu; aksi takdirde eşin evliliğe bağlı kalma zorunluluğunun doğacağını ifade etmektedir. Kanaatimizce, zina eylemi

şılık gelen boşanma sebebi düzenlemesi, "Eşlerden biri zina ederse, diğer eş boşanma davası açabilir." şeklindedir. Görüldüğü üzere TMK, "zina" kavramına yer vermekle beraber bu kavramın sınırlarını ve içeriğini yasada belirlememiştir¹³.

Zina kavramında olduğu gibi, yasada bir kavrama yer verilmekle birlikte bu kavramın tanımı, yasada açıkça yer almamaktaysa ya da tanımın yasa dışı unsurlarla doldurulması gereklilik arz etmekteyse, hüküm içi boşluğun varlığından söz edilir¹⁴. Şu hâlde kanaatimizce, zina kavramının anlamlandırılması noktasında TMK'da bir boşluk olduğunun söylenmesi mümkündür. Hüküm içi boşluğu doldurma görevi, yargı uygulayıcılarına ve onlara yardımcı kaynak oluşturma işlevini üstlenen öğretiyeye düşmektedir. Hüküm içi boşluk gerçek olmayan boşluk statü-

kusura bağlı olmayan bu boşanma sistemi önerisi çerçevesinde tek taraflı boşanma talebine imkan tanıyabilecek türdendir, meğer ki diğer eş zaten boşanma konusunda rıza göstermiş olsun ya da eşler boşanma üzerinde anlaşmış olsun. Onarılamaz ayrılığa ilişkin modern perspektif için bkz. **SCHWENZER, Ingeborg/ DIMSEY, Mariel**, Model Family Code From a Global Perspective, Intersentia Antwerp- Oxford, 2006, s. 22; "Clean Break" ilkesi ile dayanışma ilkesinin yoksulluk nafakası perspektifinde ortaya konusu bakımından bkz. **KOCABAŞ, Gediz**, "Evlilik Sonrası Dayanışma İlkesi ve Bu İlkenin Sınırı Olarak Clean Break İlkesi Doğrultusunda Yoksulluk Nafakasını Belirleyici Ölçütler", MÜHF-HAD, C. 19, S. 1, s. 358-359 ve 364-366.

- ¹³ Zina, boşanma sebebi olarak hem ZGB'de hem de BGB'de özel olarak düzenlenmemekteyse de evlilik birliğinde krizlere yol açacak büyüklükte bir sadakat yükümlülüğü ihlali olarak görülmektedir. Bu yönde bkz. **SCHWANDER, Ivo**, OFK- Orell Füssli Kommentar ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch, **KOSTKIEWIZ, Jolante Kren/ WOLF Stephan/ AMSTUTZ, Marc/ FANKHAUSER, Roland** (Hrsg.), Basel, Bern, Freiburg, Zurich, 3. Aufl. 2016, Art. 115, N. 4; **WEBER, Albrecht**, MüKoBGB- Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, **SACKER, Franz Jürgen/ RIXECKER, Roland/ OETKER, Hartmund/ LIMPERG, Bettina** (Hrsg.), 7. Aufl. 2017, BGB § 1565 Rn. 64. Ne var ki, sadece zinanın gerçekleşmiş olması da evlilik birliğinin sürdürülmesinin çekilmez hale geldiğini her durumda tek başına kanıtlayamaz. Bu yönde bkz. **JUNGO, Alexandra**, CHK - (Handkommentar zum Schweizer Privatrecht) , 3. Aufl. 2016, Art. 115, s. 392 ff.
- ¹⁴ Bu türden boşluklar için, hüküm içi boşluğun bir türü olarak anlamlandırma/ tanımlama boşluğu ifadesini kullananlar için bkz. **ANTALYA, O. Gökhan/ TOPUZ, Murat**, Medeni Hukuka Giriş, İstanbul, 2016, s. 251; hüküm içi boşluk için bkz. **DURAL, Mustafa/ SARI, Suat**, Türk Özel Hukuku Cilt I Temel Kavramlar ve Medenî Kanununun Başlangıç Hükümleri, İstanbul, 2015, N. 839; **HATEMİ, Hüseyin**, Medeni Hukuk'a Giriş, İstanbul, 2017, N. 83-84; **OĞUZMAN, M. Kemal/ BARLAS, Nami**, Medenî Hukuk, İstanbul, 2017, N. 322.

sünde olduğundan, bu boşluğun doldurulması yorumlama faaliyetiyle ya da takdir yetkisi kullanılarak yerine getirilebilir¹⁵.

Hüküm içi boşluğunun doldurulması noktasında, kavramın ifade ettiği sözlük anlamından yararlanılabilir. Zira, normların oluşumuna ilişkin düşünsel faaliyet, en nihayetinde, dil aracılığıyla hayat bulur. TMK m. 161'de bahsi geçen zina kavramını anlamlandırabilmek için, Türk Dil Kurumu'nun (TDK) bu ifadeyi nasıl anlamlandırdığı, yargı uygulayıcıları tarafından gözetilebilir. TDK'da yer alan tanımı ile zina, "*aralarında evlilik bağı olmayan kişiler arasındaki cinsel ilişki*" anlamına gelmektedir¹⁶. Bu tanım uyarınca; zina fiilinin söz konusu olabilmesi için cinsel ilişkiye, evli bir kişinin katılımı dahi gerekmemektedir. Şu haliyle TDK'nın zina tanımı, İslam hukukundaki, Kanon hukukundaki ve Yahudi hukukundaki tanıma yaklaşmaktadır¹⁷. Ne var ki bu tanım, sonuç doğurma erkinden de fersahlarca uzak değildir. Gerçekten de evli (A), evli olmayan (B) ile cinsel ilişki kurduğunda (A) ile (B) arasında evlilik birliği bulunmadığı için TDK anlamında zina eylemi gerçekleştirilmiş demektir. (A)'nın bu cinsel ilişki nedeniyle, eşi (E)'ye nispetle sadakat yükümlülüğüne (TMK m.185/III) aykırı davrandığı söylenebilecek ve TMK m. 161 kapsamında zina, boşanma sebebi olarak devreye girebilecektir. Buna karşın, evli olmayan (A) ile evli olmayan (B)'nin cinsel ilişki kurmuş olması, TDK anlamlandırması ile zina teşkil etse de TMK bağlamında zina fiili olarak karşılık bulamayacaktır¹⁸. Ortaya

¹⁵ ANTALYA/TOPUZ, s. 251; DURAL/SARI, N. 839; HATEMİ, N. 83; OĞUZMAN/BARLAS, N. 322.

¹⁶ Bkz. www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi 29.10.2017).

¹⁷ Bu yönde bkz. MURRAY, s. 103-104; PEARLSTON, Karen, "Avoiding the Vulva: Judicial Interpretations of Lesbian Sex Under the Divorce Act 1968, 32 Canadian Journal of Law & Society, 37-54, 2017, s. 40-44; HATEMİ/SEROZAN, s. 220; KORKMAZ, Müberra, Türkiye'nin Ceza Hukuku Tarihinde Zina Suçu, <http://jurix.com.tr/article/8154> (Erişim Tarihi 03.12.2017), s. 3.

¹⁸ Nişanlı olan bir kimsenin üçüncü kişi ile ilişkiye girmesi durumunun, nişanlılık ilişkisinden doğan sadakat yükümlülüğünü sarstığını söylemek mümkün olsa da nişanlılık ilişkisinin sona ermesi sistematığının, boşanmaya ilişkin sistematiikten farklılık arz etmesi ve zina düzenlemesine ilişkin normun evlilik birliğini sona erdiren sebepler arasında sayılması; nişanlılık ilişkisinin devamı sırasında üçüncü kişi ile cinsel ilişkiye girilmiş olmasını, TDK'nın aksine, zina olarak nitelendirmeyi olanaksız kılmaktadır. Bu yönde bkz. DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 26 ve N. 572; HATEMİ/SEROZAN; s. 220-221; ÖZTAN, s. 645-646.

konan örneklerden de anlaşılacağı üzere zina fiilinin sözlük anlamı, boşanma sebebi olarak zina kavramı ile kısmen örtüşmektedir.

Söze göre yorum metodu, zina fiilinin anlamlandırılması için tek başına kullanıldığında tahlil edildiği üzere, hüküm içi boşluğun doldurulmasını tam anlamıyla sağlayamamaktadır. Bu nedenle söze göre yorum metodu ile elde edilen anlam iskeletinin, kanun koyucunun zina fiiline ilişkin oluşturduğu normlardan yararlanmak suretiyle desteklenebilir. Böylece yorum metodu olarak, objektif tarihi yorum metodu, gündeme getirilebilir¹⁹. Bu yorum metoduna başvurulması ise, zina düzenlemesine yer vermiş olan 765 sayılı mülga Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) incelenmesini gerekli kılar.

TMK'da yer alan zina eylemini anlamlandırmak adına mülga 765 sayılı TCK'nın zinaya ilişkin hükümlerinden yararlanmak düşünülebilir. Ne var ki söz konusu düzenlemeler, yasanın yürürlükte kaldığı dönemde Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan eşitlik ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir²⁰. Gerçekten de iptal edilen düzenlemeler uyarınca, kadın eşin bir başkası ile cinsel ilişkiye girmiş olması suç teşkil etmekteyken; erkek eşin zina suçunu işlemiş sayılabilmesi için fiili bir kadın ile aile konutunda gerçekleştirmiş olması ya da başka bir yerde herkesçe bilinecek biçimde fiilen evliymiş gibi yaşama biçimine bürünecek biçimde gerçekleştirmesi gerekmektedir²¹. TMK m. 161'de yer alan zina kavramına dair hüküm içi boşluğu, mülga TCK hükümleri aracılığıyla doldurmak kanaatimizce mümkün değildir. Zira bu hükümler, yürürlükte olduğu

¹⁹ Tarihi yorum metodlarından biri olan sübjektif tarihi yorum metodu; kanun koyucunun yasanın yapım sürecindeki iradesini araştıran ve bu iradeyi gözeten yorum metodudur. Bu yönde bkz. **ANTALYA/TOPUZ**, s.290; **OĞUZMAN/BARLAS**, N.238. Kavramların, global yansımalarından etkilendiği düşünülecek olursa, sübjektif tarihi yorum metodunun etkisine, kavramın dinamizmine yer verdiğimiz bu çalışmada daha detaylı yer vermeyi uygun görmemekteyiz.

²⁰ Bu kararlar için bkz. Anayasa Mahkemesi'nin; 23.09.1996 tarihli, E. 1996/15, K. 1996/34 numaralı ve Resmi Gazete 27.12.1996 tarih ve 22860 sayılı kararı; 23.06.1998 tarihli, E. 1998/3, K. 1998/28 numaralı ve Resmi Gazete 13.03.1999 tarih ve 23638 sayılı kararı; 13.07.1999 tarihli E. 1999/24, K. 1999/30 numaralı ve Resmi Gazete 05.07.2000 tarihli ve 24100 sayılı kararı.

²¹ Bu yönde bkz. Mülga 765 sayılı TCK m. 440-441; **KORKMAZ**, s. 4. Mülga 765 sayılı TCK'da yer alan düzenlemelerin koruduğu hukuki değer; cinsel sadakat yükümlülüğü, evliliğin hukuki düzeni veya evlilik düzeni olabileceği yönündeki görüşler hakkında bkz. **KORKMAZ**, s. 5-6 ile dn. 20, 21 ve 22'de yer alan yazarlar.

dönemde Anayasa'nın eşitlik düzenlemesine aykırı görüldüğünden Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından, eşlerin eşitliğine aykırı olduğu tescillenmiş söz konusu hükümleri; eşler arasında eşitliği güçlendirme gayesi ile oluşturulmuş TMK'nın Aile Hukuku kitabına önder etmek, TMK'nın ruhu ile bağdaşmamaktadır²².

Yukarıda değinilen anlamlandırma çabalarının süzgecinden geçen zina eylemi; TMK'nın ruhu da göz önüne alınarak, öğretilerde genel olarak, "eşlerden birinin evlilik birliği devam ederken, karşı cinsten biri ile isteyerek cinsel ilişkiye girmesi" şeklinde tanımlanmaktadır²³. Öğretilerde çoğunluk tarafından paylaşılan bu tanıma, yargı uygulaması da kararlarında yer vermektedir²⁴. Öğretinin ortaya koyduğu tanım, zina eyleminin boşanma sebebi olarak vücut bulmasına dair belirli koşulları, normun amacına daha uygun ortaya koymaktadır²⁵. Ne var ki bununla birlikte, sadakat yükümlülüğünün ihlalinin heteroseksüel cinsel ilişkiye indir-

²² DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 37 ve N. 50; SEROZAN/BAŞOĞLU/KAPANCI, s. 535; ÖZTAN, s. 188.

²³ Öğretilerdeki yazarların çoğu, bire bir yukarıda yer alan kelime **gruplarını aynı sıra ile** kullanmasa da zina eyleminin gerçekleşmiş olması için; eşlerin evlilik birliğinin devamını, eşlerden birinin kendi arzusu doğrultusunda ve karşı cinsiyetten biri ile cinsel ilişkiye girmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Bu yönde bkz. DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 564; FEYZİ-OĞLU, s. 258-260; GENÇCAN, Ömer Uğur, Boşanma Tazminat ve Nafaka Hukuku, Ankara, 2017, s.134; GÖNENSAY, s 74; HATEMİ/SEROZAN, s. 221; HELVACI/ERLÜLE s. 166; KÖPRÜLÜ/KANETİ, s. 151; ÖZTAN, s. 645; ÖZUĞUR, Ali İhsan, Boşanma Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları Evlilik Birliğini Sona Erdiren Sebepler, Ankara, 2013, s. 94-95; TEKİNAY, s. 198-199; VELİDEDEOĞLU, s. 193-194; Zina eyleminin varlığından söz edebilmek için, cinsel ilişkiye karşı cinsiyetten biri ile girilmesi zorunluluğunun "teorik olarak" aranmaması gerektiği yönünde bkz. KILIÇOĞLU, s. 116; Zina eyleminin varlığından söz edebilmek için, cinsel ilişkiye karşı cinsiyetten biri ile girilmesi zorunluluğunun "de lege ferenda" aranmaması gerektiği yönünde bkz. GENÇCAN s. 134; yine benzer yönde çıkarım yapılabilecek çalışmalar için bkz. BAŞOĞLU, Başak, "Legal Status of Same-Sex Couples Within the Framework of Turkish Civil Law", Same Sex Couples- Comperative Insights on Marriage and Cohabitation (Edit. Macarena Saez), Ius Gentium: Comperative Perspectives on Law and Justice 42, Springer, 2015, s. 189-205; PEARLSTON, s. 41-42; SEROZAN/BAŞOĞLU/KAPANCI, s. 540-543.

²⁴ Y. 2. HD. 27.04.2015 tarihli E. 2014/17833, K. 2015/8438 (GENÇCAN s. 146); Y. 2. HD. 22.11.2012 tarihli E. 2012/8309, K. 2012/27896 (GENÇCAN, s. 130).

²⁵ Gerçekten de öğreti tanımlarında ve yargı uygulayıcılarının kararlarında yinelediği tanımda yer alan "evlilik birliğinin devamı" ve "isteme" unsurlarının TMK m. 161'in düzenleme amacına (*ratio legis*) daha uygun olduğunu kabul etmekteyiz. Bu çalışma "karşı cinsten birisi ile ilişkiye girme" unsuru üzerine odaklandığından, "evlilik birliğinin devamı" ile "isteme" unsurlarının yerinde kullanımı hakkında açıklamalara yer vermemekteyiz.

gemesi birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Devam eden bölümde, bu sorunlara ilişkin açıklamalarımıza yer verilecektir.

II. HAKİM GÖRÜŞÜN DOĞURDUĞU SORUNSALLAR

Zina fiiline dair TMK'da var olduğunu ileri sürdüğümüz hüküm içi boşluğun doldurulması gerektiğini tespit ederken, öğreti ve yargı uygulamasının temelde normun amacına uygun biçimde bu boşluğu doldurduğuna işaret etmiştik. Buna karşın, zina fiilinin gerçekleşmiş sayılabilmesi için, eylemin "*karşı cinsiyetten*" biri ile gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan hâkim görüş taraftarlarına dahil olduğunda, ilk olarak "*karşı cinsiyet*" kavramını anlamlandırma sorunu baş gösterecektir. Bu perspektiften bakıldığında, evlilik birliği devam ederken eşlerden birinin kim ile cinsel birliktelik kurduğu takdirde "*karşı cinsiyetten*" biri ile cinsel birliktelik kurmuş olacağı sorunu, ele alınması gereken ilk sorundur.

Eşin "*karşı cinsiyetten*" olmayan biri ile cinsel ilişkiye girdiğinin tespit edildiği ihtimalde dava açmak isteyen eşin, zina dışındaki hangi boşanma sebebine dayanması gerektiği de sorunların diğerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla çoğunlukla kabul edilen tanımlama, varlığı araştırılması gereken, yeni meseleler yaratmaktadır.

Hâkim görüş taraftarlarına dahil olduğu takdirde, irdelenmesi gereken bu temel iki sorun üzerinde çalışmanın devamında durulacaktır. Zinaya ilişkin hüküm içi boşluğun doldurulmasına dair açıklamalarımızda amaca göre yorum metodu kullanılırken, kimliklerin aşılması hususunda *queer* yorum metoduna yer verilecektir.

Queer yorum metodu, *queer* hareketin türettiği bir yorum metodu olarak uluslararası literatürde karşılık bulmaktadır. *Queer* hareketin bir yorum metoduna dönüşmesi, LGBTİ'lere özgü kimlik politikasının sosyal bilimlere dikte edilmesi anlamına gelmemekte; aksine bizim de katıldığımız biçimiyle, "kimliksizleşme" ideasını bu yorum metodunun merkezinde konuşlandırmaktadır. *Queer* yorum metodu, cinsiyet ve cinsel pratik bakımından kimliksizleşmeyi savunduğu gibi; ırk ayrımı ve inanç/inançsızlık ayrımı gibi ayrımlar hakkında da kimliksizlik hare-

ketini savunmaktadır. Yani, *queer* yorum metodu olarak, esasında kimlikleştirme metoduna başvurulacaktır²⁶.

A. KARŞI CİNSİYETİ BELİRLEME SORUNSALI

Cinsel kimlik kavramı²⁷, cinsiyet kavramının²⁸ sınırlarını çoktan aşmıştır. Esasında bu aşkınlığın filozoflar, psikologlar, sosyologlar ve tıpçılar tarafından kavramsallaştırılması yenidir²⁹. Bu aşkınlığın hukuki normlara dönüşümü ise görece daha da yenidir³⁰. Cinsel kimlik; cinsiyetin ötesinde sosyal kimliğin bir parçasını, hukuki tabirle kişiliğin

²⁶ "*queer*" kelimesi İngilizce'den Türkçe'ye garip, yamuk, tuhaf, sapkın şeklinde çevrilmektedir. Dil bilimcilerinden elde edilen bilgilere göre İngilizce'ye, Almanca "*quer*" kelimesinden devşirilmiştir. "*quer*" kelimesi Almanca'da "çapraz kesen" anlamına gelmektedir. Kelime özü itibarıyla, *a priori* olarak düzgün (normatif) olanı, beklenmedik bir biçimde çapraz keserek anormallığe ya da garipliğe dönüştürmeyi ifade etmektedir. Kelime, taşıdığı "anormallik" anlamı nedeniyle LGBTİ bireyleri aşağılamak için de kullanılmıştır. Aşağılayıcı bu anlam LGBTİ bireyleri, kelimenin yeniden anlamlandırılması yönünde tetiklemiştir. Norm dışı bırakılanların sahiplendiği bu hareket, salt cinsiyet ve cinsellik politikası hareketi olmaktan çıkmış; ekonomi, siyaset ve hukuka sirayet eden bir harekete dönüşmüştür. Bu dönüşüm *queer*'in bir yorum metodu haline gelmesine sebebiyet vermiştir. *Queer* teorieye ilişkin genel açıklamalar ve yorum metodu dönüşümü hakkında bkz. **BUTLER, Judith**, "Kritik Queer" (Çev. Cüneyt Çakırlar), *Queer Tahayyül* (Edit. Sibel Yardımcı ve Özlem Güçlü), İstanbul, 2016, s. 121-123; **SINGER, Peter**, *Practical Ethics*, Cambridge University Press, 1993, s. 18-19; **SPARGO, Tamsin**, *Faucoult and Queer Theory*, Cambridge, 1999, s. 65 vd; **AKAY, Ali**, "Önsöz", *Queer Tahayyül* (Edit. Sibel Yardımcı ve Özlem Güçlü), İstanbul, 2016, s. 9-10; **DURUDOĞAN, Hülya**, "Judith Butler ve Queer Etiği", *Cogito*, S. 65-66, İstanbul, Bahar 2011, s. 87-88; ; **ÖZKAZANÇ, Alev**, "Butler'in Feminizmi: Siyasi Bir Okuma İçin Klavuz", *Mülkiye Dergisi*, S. 37 (4), Ankara, 2013, s. 135; **ÖZTÜRK, Şeyda**, "Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram", *Cogito*, S. 65-66, İstanbul, Bahar 2011, s. 5; **YARDIMCI, Sibel/ GÜÇLÜ, Özlem**, "*Queer Tahayyül*", *Queer Tahayyül* (Edit. Sibel Yardımcı ve Özlem Güçlü), İstanbul, 2016, s. 5 ve s. 18-19. Queer yorum metodunun aile hukukunda ele alınışı ile ilgili görüşlerini paylaştığımız için bkz. **NAY, Eveline Y.**, "Que(e)r zum Recht", *FamPra.ch*, 2013, s. 367-368.

²⁷ Cinsel kimlik kavramı, "*gender*" kavramını karşılayacak biçimde kullanılmıştır.

²⁸ Cinsiyet kavramı, şekli anlamda cinsiyeti karşılayan "*sex*" kavramını karşılayacak biçimde kullanılmıştır.

²⁹ **COWAN, Sharon**, "Gender is no Substitute for Sex: A Comparative Human Rights Analysis of the Legal Regulation of Sexual Identity", *Feminist Legal Studies* 13, 2005, s. 70; **SHARPE, Andrew N.**, "Endless Sex: The Gender Recognition Act 2004 and The Persistence of a Legal Category", *Feminist Legal Studies* 15, 2007, s. 58.

³⁰ **COWAN**, s.71-75; **SHARPE**, s. 61. Yakın zamana denk düşen bir örnek olarak Birleşik Krallık'ta yürürlüğe "Gender Recognition Act" Birleşik Krallık'ta 2004 senesinde kodifiye edilmiş ve yürürlüğe girmiştir.

bir parçasını teşkil eder³¹. HALPERIN'in de belirttiği üzere "*Cinsiyetin tarihi yoktur. Bedenin işleyişine bağlı doğal bir olgudur ve bu hali ile tarih ve kültürün dışındadır*"³². Şu hâlde cinsiyet, üreme organlarının tarih ve kültürden kopuk biçimde insan bedenini kategorize eder ve bundan başka fonksiyonu bulunmamaktadır³³.

Hâkim görüşün zina eylemine ilişkin getirdiği tanımın, fiilin mutlaka karşı cinsiyete mensup kimseyle gerçekleştirilmiş olması zorunluluğunu aradığını tespit etmiştik. Eşlerden birinin zina iddiasıyla boşanma davası açtığı durumda davacı eş, cinsel ilişkinin karşı cinsiyetten bir kimse ile gerçekleştirilmiş olduğunu da ispatlamakla mükellef olacaktır³⁴. Peki davacı eş, bu ispat yükünü omuzlarından atmak için üçüncü kişinin cinsiyetini mi ispat etmelidir, yoksa üçüncü kişinin içselleştirdiği ve topluma yansıttığı cinsel kimliğini mi ispat etmelidir? Bu ihtimallere dair açıklamalara geçmeden evvel ifade etmek gerekir ki; hâkim görüş, sadakat yükümlülüğü aleyhine ihlal edilen eşe ispat yükü getirmektedir. Karşı cinsiyetin ispatlanması hususu, çeşitli güçlükler doğurabilecek potansiyel taşımaktadır. Bu potansiyel, yine heteronormatif düzen dışına çıkıldığında varlığını hissettirmektedir.

Cinsiyetin ispatlanmasının yeterli görüldüğü ihtimalde davacı eş, davalı eşinin cinsel ilişkiye girdiği kişinin fiziksel özelliklerini gözeterek cinsiyetini saptayacak ve bu hususu mahkemeye sunacaktır. Omuzlardan atılması son derece kolay görülen bu ispat yükü, kimi ihtimallerde bu kolaylığın yerini önemli ölçüde zorluğa bırakacaktır. Cinsel birlikte-lik kurulan üçüncü kişi, fiziksel görünümü itibarı ile baskın bir biçimde kadın ya da erkek görünümüne sahip olsa da iç ve dış üreme organla-

³¹ Cinsiyet ve cinsel kimliğin kişiliğin bir parçası olduğu yönünde bkz. HELVACI, Serap, *Gerçek Kişiler*, İstanbul, 2016, s. 109; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, *Türk Hukukunda Transeksüeller Nüfus Kütüğündeki Cinsiyet Kaydının Düzeltilmesi İçin Dava Açılabilir Mi?*, İstanbul, 1986, s. 14-15 ve 17 ANTALYA, O. Gökhan, *Manevi Zararın Belirlenmesi ve Manevi Tazminatın Hesaplanması*, İstanbul, 2017, s. 112-113, 139-141; HELVACI/ERLÜLE, s. 89. Cinsel kimlik ve cinsiyete dair genel açıklamalar için bkz. COWAN, s. 71; HALPERIN, David M., "Is There a History of Sexuality?", *The Lesbian and Gay Studies Reader* (Edit. Henry Abelove, Michele Aina Barale ve David M. Halperin), New York ve Londra, 1993, s. 418 (416-432); ÖZKAZANÇ, Alev, *Feminizm ve Queer Kuram*, Ankara, 2015, s. 85.

³² HALPERIN, s. 416.

³³ HALPERIN, s. 416-417; COWAN, s. 73; SHARPE, s. 63; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 13-15.

³⁴ ÖZTAN, s. 649.

rının doğal durumu itibarı ile cinsiyetler arası (interseks/ hermafrodit) durumdaysa³⁵ ispat, ciddi anlamda zorlaşacaktır³⁶.

Hâkim görüş uyarınca, aldatan eşin cinsel ilişkiye girdiği kişinin cinsiyeti, hâkimi boşanmaya mutlak bir biçimde hükmetmeye sevk etme noktasında önem taşır. O halde, kimin karşı cinsiyete mensup olduğuna dair tespitin, cinsiyete dayalı olarak gerçekleştirilmesiyle yetinilmemelidir. Davalı eşin cinsel ilişkiye girdiği üçüncü kişinin benliğinin bir parçası olan cinsel kimlik boşanma davasında nazara alınmalıdır. Cinsel ilişkiye katılan üçüncü kişinin interseks bir birey olmasının yanı sıra, bu kişinin transseksüel yapıda olması da ayrı bir önem taşıyacaktır³⁷. Zira, davalı eşin cinsel ilişkiye girdiği kişi transseksüel yapıda ise, onun üreme organlarını taşıdığı cinsiyet değil; aidiyet duyduğu cinsiyet mahkemece dikkate alınmak durumundadır. Üçüncü kişinin aidiyet duyduğu cinsiyetin, aldatan eşin karşı cinsiyeti olduğu tespit edildiği takdirde, hâkim görüş uyarınca, zina sebebiyle boşanmaya hükmedilmemelidir. Şu hâlde aldatan eşin cinsel ilişkiye girdiği üçüncü kişi, üreme organları bakımından zina eden eşle aynı cinsiyette olmasına rağmen; aidiyet duyduğu cinsiyet (cinsel kimlik) bakımından, aldatan eşin karşı cinsiyetine mensup ise zina sebebi ile boşanmaya karar verilmesi yönünde kanaat getirmekteyiz. Bu durumun yanı sıra, davalı eşin cinsel ilişkiye girdiği üçüncü kişi, üreme organları bakımından zina eden eşin karşı cinsiyeti olmasına rağmen; aidiyet duyduğu cinsiyet (cinsel kimlik) bakımından, aldatan eşle aynı cinsiyetteyse, zina sebebi ile boşanma davasının reddedilmesi gerekecektir. Bu durumun

³⁵ İnterseksler erkek ve kadın cinsel organlarını bir arada barındıran, bireylerdir. Tıp bilimi uhdesinde interseks hali 19. yüzyılda korkunç bir doğal hata olarak görülmekteydi. Bu yönde bkz. **KOCAYUSUFPAŞAOĞLU**, s. 14; **AKAY**, s. 10-11; **HALPERIN** s. 427.

³⁶ Zina sebebiyle açılan boşanma davasında davalı cephesinden, cinsel birliktelik kurulan kimsenin interseks olduğuna dair bir savunma gerçekleştirildiğinde de karşı cinsiyetten biri ile ilişkiye girilip girilmemiş olduğu tartışılmaya muhtaç kalacaktır. Esasında sadakat yükümlülüğünün ihlalinin tartışılması gereken bir davada, üçüncü kişinin statüsü, davaya taraf olmamasına rağmen, belki de boşanma davasına nazaran ön planda olacaktır.

³⁷ Transeksüel bireyler, doğum anındaki cinsiyetleri, esasında ait olduğu cinsel kimliği yansıtmayan bireylerdir. Transeksüel birey ya bir kadındır, ancak erkek üreme organları ile dünyaya gelmiştir ya da bir erkektir, fakat kadın üreme organları ile dünyaya gelmiştir. **KOCAYUSUFPAŞAOĞLU**, s. 17; **HELVACI**, s. 195; **SAGLAM, İpek**, "Türk Medeni Kanunu Madde 40 Üzerine Bir Değerlendirme", *AÜEHFD* 2004, Cilt 8, Sayı 3-4, s. 456; **REYHANİ YÜKSEL, Sera**, "Cinsiyet Değişikliği ve Evliliğe Etkisi", *Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi* 2017, Cilt 9, Sayı 21, s. 53.

aksini kabul, transseksüel yapıda olan bireyleri yok saymak anlamına gelecektir. Ne var ki TMK m. 40'ın ortaya koyduğu üzere³⁸, cinsiyet değiştirme operasyonu geçirmemiş transseksüel gerçek kişiler varlardır, ancak onlar operasyon geçirmemişlerdir ve bu itibarla nüfus sicilinin düzeltilmesini talep edemeyen^{39, 40} bireylerdir⁴¹.

Görüldüğü üzere, bu ispat ve tespit sarmalı ortaya atılan heteronormatif düzene uygun düşen tanım sebebiyle meydana gelmektedir. Oysa zinaya dair anlam boşluğu doldurulurken, kimliksizleştirme akımından (*queer* akımdan) faydalanılırsa, cinsiyetler ve cinsel kimlikler ötesinde davalı eşin cinsel sadakat yükümlülüğüne riayet edip etmediğinin tespiti yeterli olacak, bu itibarla zina sebebi ile boşanmaya hükmedilebilecektir.

B. BOŞANMA SEBEBİ BELİRLEME SORUNSALI

Evlilik birliği devam ederken eşlerden birinin "*karşı cinsiyetten*" olmayan biri ile cinsel ilişkiye girmiş olması, hakim görüş uyarınca zina sebebi ile boşanmaya dayanak teşkil etmez. Şu halde zina sebebiyle boşanma davası açamayan eş; haysiyetsiz hayat sürme (TMK m. 163) ya da evlilik birliğinin temelinden sarsılması (TMK m. 166/I, m. 166/II) boşanma sebeplerinden birisine dayanarak boşanma davası açmalıdır⁴².

Eşlerden birinin, evlilik birliği devam ederken karşı cinsiyete mensup olan veya olmayan bir kimse ile cinsel birliktelik kurması, ev-

³⁸ Cinsiyet değiştirme operasyonuna ilişkin gerekli izin alınmasına dair başvuruda bulunan gerçek kişinin, bu başvurusunun olumlu sonuçlanabilmesi için transseksüel yapıda olması TMK m. 40'da açık olarak yer almaktadır. O halde TMK nezdinde transseksüel yapıda olma, cinsiyet değişikliği operasyonu geçirmemiş kişiler için varlığını sürdüren bir durumdur.

³⁹ veya etmeyen

⁴⁰ Birleşik Krallık'ta yürürlükte olan "Gender Recognition Act 2004" uyarınca, operasyon geçirmemiş olan transseksüel bireyler de aidiyet duydukları cinsiyetlerinin devletçe tanınmasını talep etme imkanına sahiptirler ve bu itibarla, nüfus sicilinin düzeltilmesini belirli koşullar altında talep edebilirler. Bu yönde bkz. Gender Recognition Act Art. 1-8.

⁴¹ COWAN, s. 68; NAY, s. 366-367; SHARPE, s. 82; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s. 39-41; SAĞLAM, s. 465-468; REYHANİ YÜKSEL, s. 57-58.

⁴² DURAL/ÖĞÜZ/GÜMÜŞ, N. 564; FEYZİOĞLU, s. 258-260; GENÇCAN, s.134; GÖNENSAY, s 74; HATEMİ/SEROZAN, s. 221; HELVACI/ERLÜLE s. 166; KILIÇOĞLU, s. 116; KÖPRÜLÜ/KANETİ, s. 151; ÖZTAN, s. 645; ÖZUĞUR, s. 94-95; TEKİNAY, s. 198-199; VELİDEDEOĞLU, s. 193-194.

lilik birliğini temelinden sarsabilir ve aldatılan eş bakımından evlilik birliğini çekilmez kılabilir. Bu nedenle de boşanma davasının genel sebebe dayanarak açılması ve hükmün bu itibarla kurulması olağandır⁴³.

Karşı cinsiyete mensup olmayan bir kimse ile cinsel birliktelik kuran eş aleyhine açılacak boşanma davasında, özel boşanma sebeplerinden birine dayanılacaksa, bunun haysiyetsiz hayat sürme olması gerektiği, hâkim görüş uyarınca işaret edilmiştir⁴⁴. Zina olarak kabul görmeyen eylemin, haysiyetsiz hayat sürme kategorisine sokulması ayrımcı bir tutum olmakla beraber işlevsizdir.

Zina olarak kabul görmeyen, karşı cinsle gerçekleştirilmemiş, eylemin haysiyetsiz hayat sürme kategorisine dahil edilmesi boşanmaya ilişkin hüküm kurma noktasında, özel bir önem taşımaz. Zira, TMK m. 163'te sayılan bu boşanma sebebi nisbi bir boşanma sebebidir ve diğer eşin haysiyetsiz hayat sürülmesi nedeniyle evlilik birliğinin çekilmez hale geldiği yine de ispata muhtaçtır⁴⁵.

Eşlerden birinin karşı cinsiyetten olmayan kimse ile cinsel ilişki kurmuş olmasının haysiyetsiz hayat sürme kategorisi altında ele alınması önerisi, heteroseksüel olmayan cinsel yönelimleri "haysiyetsiz" olarak konumlandırmaktadır. Haysiyetsizlik kavramının, genel ve sınırları keskin bir tanımı kanuna alınmamış olduğundan, bu konumlandırmanın mazur görülebilir olduğu düşünülebilir⁴⁶. Ne var ki yargı uy-

⁴³ Hâkim görüş uyarınca, zinanın tüm şartlarının vücut bulduğu ihtimalde dahi aldatılan eş zina boşanma sebebine dayanmak yerine, genel boşanma sebebine dayanarak boşanma davası açabilir. Bu ihtimalde hâkim boşanmaya kanaat getirirse evlilik birliği, zina sebebiyle boşanmış sayılmaz. ZGB'nin öngördüğü boşanma sisteminde de zina özel bir boşanma sebebi olarak düzenlenmediğinden, boşanmak isteyen eş genel boşanma sebebine dayanmalıdır. Bu yönde bkz. **SCHWANDER**, OFK, Art 115, N. 4; **JUNGO**, CHK, Art 115, N. s. 392 ff.; Yine uluslararası model aile hukuku düzenlemelerinde de bu husus vurgulanmıştır. Bu yönde bkz. **SCHWENZER/DIMSEY**, s. 22-23.

⁴⁴ bkz. dn. 39 ve orada yer alan yazarlar.

⁴⁵ Haysiyetsiz hayat sürme sebebine dayanılması olsa olsa, haysiyetsiz hayat süren eşin boşanmaya dair olarak daha kusurlu olduğunun hüküm altına alınmasını sağlayabilir. Bu durum da boşanmanın mali sonuçları bakımından etkilidir. Gerçi kusura dayalı boşanma sistemlerinin yerini, kusura dayanmayan boşanma sistemlerine bıraktığı da göz ardı edilmemelidir. Avrupa'daki bu gelişmeler hakkında bkz. **SCHWENZER/DIMSEY**, s. 22; **YILMAZ, Canan**, "Avrupa Birliği'nde Aile Hukuku'nun Uyumlaştırılması", MÜHF-HAD, C. 14, S. 1-2, s. 95-96.

⁴⁶ **HATEMİ/SEROZAN**, s. 224; **DEDE, İsmail**, "Yoksulluk Nafakasının Fiili Birliktelik ve Haysiyetsiz Yaşam Sürme Sebebiyle Sona Ermesi", Prof. Dr. İlhan Uluşan'a Armağan, Cilt

gulayıcıları ve öğreti, haysiyet kavramının içini doldururken, mukayeseli hukukta vücut bulan gelişmeleri de göz ardı etmemelidir. Nitekim, Avrupa'daki pek çok ülkede aynı cinsiyetten kişilerin kayıtlı hayat ortaklığı kurabilmeleri düzenleme altına alınmıştır⁴⁷. Yine Türk Medeni Kanunu'nun mehası olan ZGB'nin yürürlükte olduğu İsviçre'de de ZGB hükümlerini ilga etmeyen biçimde, aynı cinsiyetten kişilerin kayıtlı hayat ortaklığı kurabilmesine dair hükümleri barındıran PartG yürürlüğe girmiştir⁴⁸. Yine Amerika'da cinsiyet hiyerarşisini alt üst eden ve cinsel yönelimleri önemsiz kıldığı dile getirilen *Obergeffel v. Hodges* davasında Amerika Yüksek Mahkemesi, federal düzeyde cinsel yönelimin evlilik engeli olamayacağına hükmetmiştir⁴⁹.

Türk Medeni Kanun'un mehası olan ZGB'nin yürürlükte olduğu hukuk düzeninde dahi⁵⁰, farklı cinsiyetten olmayanların kurduğu hayat ortaklıkları kayıt altına alınmaktayken (PartG Art. 1)⁵¹, yani haysiyetsiz görülmemekteyken, cinsel birlikteliğe dayalı boşanma sebebinin haysiyetsiz yaşam sürme kategorisi altında ele almak, dili ayrımcı kullanmaya eş değerdir. Çünkü dilin böylesi kullanımı; heteroseksüel yönelime sahip olmayanların, heteroseksüel yönelime sahip olanlara nazaran haysiyetsiz yaşam sürdüğünü ortaya koymakta ve böylece yönelimler arası dikey bir hiyerarşi oluşturmaktadır⁵². Batı devletlerinde bir bir yıkılan bu hiyerarşi, bizim hukuk düzenimizde mahkeme kararı

I, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C: 15, S: 2, s. 565; Y. HGK. 05.10.1984 tarihli E. 1982/2-814 K. 1984/791 (Erişim Tarihi: 03.12.2017).

⁴⁷ Kayıtlı hayat ortaklığı kavramı için bkz. **YASAN, Candan**, Milletler Arası Özel Hukukta Aynı Cinsiyetten Kişilerin Birliktelikleri, İstanbul, 2013, s. 19.

⁴⁸ Bundesgesetz über die eingetragene Partnerschaft gleichgeschlechtlicher Paare, Yürürlük tarihi 01.01.2007. Benzer özellikleri taşıyan Gesetz über die eingetragene Lebenspartnerschaft (LpartG), 01.08.2001'de Almanya'da yürürlüğe girmiştir.

⁴⁹ *Obergeffel v. Hodges*, 135 S. Ct. 2584 (2015); **KHUU, Neo**, "Obergeffel v. Hodges: Kinship, Formation, Interest Convergence, and the Future of LGBTQ Rights," 64 UCLA Law Review (2017), s. 204-205.

⁵⁰ Mehası kanun ZGB'ye dair mahkeme kararları ile öğretilerdeki görüşlerinin TMK'yı uygulayıcılara yol gösterici özellik taşıdığına dair bkz. **ANTALYA/TOPUZ**, s. 274.

⁵¹ **GEISER, Thomas**, ZK – Zürcher Kommentar, Zürcher Kommentar zum Partnerschaftsgesetz, 2007, Art. 1-2, N. 4; Aynı cinsiyetten kişilerin evliliklerinde veya hayat ortaklıklarında da tek eşliliğin esas olduğu yönünde bkz. **KHUU**, s. 190; **GEISER, ZK – PartG**, Art. 1-2, N. 5.

⁵² **KHUU**, s. 204-205.

ile inşasına devam edilen bir yapı olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir⁵³.

Üstelik bu yapı, aldatılan eşi kimi zaman doğurduğu ekonomik sonuçlarla da olumsuz biçimde etkileyebilmektedir. Eşler arasındaki evlilik; zina sebebine dayalı olarak boşanma hükmü ile sona ererse, eşler arasında edinilmiş mallara katılma rejimi hüküm sürmekteyse⁵⁴, aldatılan eş talepte bulunsun bulunmasın hakim, aldatan eşin artık değerdeki pay oranını hakkaniyete uygun olarak azaltabilir ya da kaldırabilir (TMK m. 236/ II). Zina eylemine yasa koyucu tarafından atfedilen değer o denli üst düzeydedir ki, hâkimin taleple bağlı olmaksızın, takdir yetkisini geniş bir biçimde devreye sokabileceği bir özel hukuk cezası da boşanmanın sonucu olarak yasaya eklenmiştir⁵⁵. Ne var ki zinaya dair yasada yer aldığını iddia ettiğimiz hüküm içi boşluk, hâkim görüş uyarınca doldurulduğu takdirde, karşı cinsiyetten olmayan ile girilen cinsel ilişki neticesinde evlilik, özel boşanma sebeplerinden, haysiyetsiz yaşam sürme sebebiyle sona erdirilecektir. Şu haliyle aldatan eş aleyhine de özel hukuk cezası yaptırımı, devreye sokulamayacaktır. Dikkat edilirse bu durum hem cinsel kimlik ve yönelimler arasında hiyerarşi yaratmakta hem de cinsel sadakat yükümü ihlaline bağlanan önemli bir ekonomik sonucu devre dışı bırakmaktadır.

Farklı olmayan cinsiyetler arasındaki ilişkinin, boşanma sebeplerinden haysiyetsiz yaşam sürme kategorisine dahil edilmesi, bir yönden de böylesi ilişkilerin sadakat yükümlülüğünü en üst perdeden zedeleyen zina mertebesine erişemeyeceği görünümünü kazandırmaktadır. Kadın eş, bir başka erkekle ya da erkek eş bir başka kadınla cinsel birliktelik yaşadığında, bu birlikteliğin evliliği mutlak olarak sona erdirebilecek his yoğunluğu taşıdığı düşünülürken; kadın eşin bir başka kadınla ya da erkek eşin bir başka erkekle cinsel birliktelik kurmuş olması, evliliği mutlak olarak sona erdirme erkine sahip olmayan bir "heves" olarak

⁵³ JUNGO, CHK, ZGB Art. 115, s. 393.

⁵⁴ TMK uyarınca yasal mal rejimi, edinilmiş mallara katılma rejimi olduğu için, boşanan eşler arasında edinilmiş mallara katılma rejimini hüküm sürme olasılığı yüksektir (TMK m. 202).

⁵⁵ ACAR, Faruk, Aile Hukukumuzda Aile Konutu Mal Rejimleri Eşin Yasal Miras Payı, Ankara 2014, s. 265;BADUR, Emel, Zina veya Hayata Kast Nedeniyle Boşanma Halinde Kusurlu Eşin Artık Değerdeki Payı, <https://jurix.com.tr/article/5480>, s. 9-11 (Erişim Tarihi 03.12.2017).

görüldüğü izlenimini doğurmaktadır⁵⁶. Esasında bu görünüm medeni hayatı düzenleyen yasaya işlemiş heteronormatif dinamiklerin, yine yasa aracılığıyla kurulan mahkeme hükümlerine yansımından ibarettir. Yasada zinanın tanımına ilişkin hüküm içi boşluk, *queer* metot ile doldurulduğu takdirde, yani cinsel birliktelik eylemine katılan kişilerin cinsel kimlik ve yönelimleri kimliksizleştirildiği takdirde; en azından mahkeme kararları nezdinde cinsel azınlıklar, cinsiyet hiyerarşisinin alt tabakasında yer alanlar olarak görülmeyeceklerdir.

SONUÇ

Türk Medeni Kanunu'nun evlenmeye ilişkin düzenlemelerine göre evlilik bir kadın ve bir erkek arasında kurulabilir. Evlenen bu erkek ve kadın, birbirlerine karşı sadakatli davranma yükümlülüğü altındadır. Bu yükümlülük zina eylemi ile ihlal edildiği takdirde, aldatılan eş boşanma davası açabilir ve iddiasını ispatlarsa hâkim boşanmaya hükmetmek durumundadır. Zina, sadakat yükümlülüğünü en üst düzeyde ihlal eder ve hakim takdir yetkisini genişçe kullanabileceği bir özel hukuk cezası da boşanmanın sonucu olarak eklenir.

Öğreti ve yargı uygulamasına hâkim görüş, zina eyleminin karşı cinsiyetten olan biri ile gerçekleştirilebileceğini ifade ederek, yasadaki hüküm içi boşluğu doldurmaktadır. Hâkim görüşün bu faaliyeti, yalnızca çağlardır türemeyi sağlayan yegâne cinsel pratiği göz önünde tutmaktadır. Zira, *a priori* olarak sadece bir kadın ve bir erkeğin sadakat yükümlülüğünü en üst perdeden ihlal edebilecek düzeyde duygu paylaşımında bulunabileceği düşünülür. Hatta eşi dururken, kurduğu cinsel birliktelik aracılığıyla bir başkası ile yüksek düzeyde duygu paylaşımında bulunan eşe, kimi zaman özel hukuk cezası ile yaptırım kartelası genişletilir. Buna karşın kadın veya erkek eş karşı cinsiyete mensup olmayan ile birliktelik kurduğunda haysiyetsiz yaşam sürme sebebinin devreye sokulması ile, cinsel azınlık grupları mahkeme eli ile "haysiyetsiz"ler olarak hüküm altına alınır.

Oysa Avrupa'daki pek çok ülkede ve Amerika'da takip edildiği üzere, farklı olmayan cinsiyetteki bireylerin kayıtlı hayat ortaklığı ku-

⁵⁶ Yönelimin bir "heves" noktasında konumlandırılmış olması da yine mahkeme kararı ile gerçekleşmektedir. Benzer tutumun lezbiyen ilişkiler bakımından boşluk olarak bırakıldığı Kanada Boşanma Yasası'na (Divorce Act 1968) ilişkin benzer açıklamalar için bkz. PE-ARLSTON, s. 46-50.

rabiliyor olması ve evlenebiliyor olması, cinsel hiyerarşiyi yavaş yavaş ortadan kaldırmaktadır. Bu ortadan kalkma halinin oluşumuna imkan tanıyan ise, kimliksizleştirme teorisi olarak adlandırabileceğimiz *queer* teoridir. Temel hakların tespitinde ve yasaların yorumunda her türlü kimliği göz ardı eden bu yorum metodu sayesinde heteronormatif performativite de etkisini azaltmaktadır.

Zina eylemine dair anlamlandırma boşluğu doldurulurken *queer* teoriden yararlanıldığında; bir erkek ve kadının kurduğu evlilik kurumunun, karşı cinsiyetten olmayan cinsel birlikteliklerle sona ereceğinin kabulü gerekir. Zira, artık cinsel birlikteliğe dahil olanların cinsel kimlikleri bir önem taşımaz, esas odak kimlikten arındırılmış biçimde sadakat yükümlülüğünün en üst perdeden ihlal edilip edilmediğidir. Karşı cinsiyetten olmayan ile cinsel ilişkiye girilmesi hususunun *de lege lata* zina olarak adlandırılması, cinsel azınlıkların Roma'daki "*infamis*" e benzer biçimde, mahkeme eli ile "haysiyetsiz" olarak işaretlenmesinin de önüne geçecektir.

İşte bu nedenle biz zinanın; evlilik birliği devam ederken, eşlerden birinin *bir başkası* ile isteyerek cinsel ilişkide bulunması şeklinde tanımlanmasını öneriyor ve bu tanımlamayı daha adil buluyoruz.

KAYNAKÇA

- ACAR, Faruk**, Aile Hukukumuzda Aile Konutu Mal Rejimleri Eşin Yasal Miras Payı, Ankara 2014.
- AKAY, Ali**, "Önsöz", Queer Tahayyül (Edit. **Sibel Yardımcı** ve **Özlem Güçlü**), İstanbul, 2016, s. 9-17.
- ANTALYA, O. Gökhan**, Manevi Zararın Belirlenmesi ve Manevi Tazminatın Hesaplanması, İstanbul, 2017.
- ANTALYA, O. Gökhan/TOPUZ, Murat**, Medeni Hukuka Giriş, İstanbul, 2016.
- BADUR, Emel**, Zina veya Hayata Kast Nedeniyle Boşanma Halinde Kusurlu Eşin Artık Değerdeki Payı, <https://jurix.com.tr/article/5480> (Erişim Tarihi 03.12.2017).
- BAŞOĞLU, Başak**, "Legal Status of Same-Sex Couples Within the Framework of Turkish Civil Law", Same Sex Couples- Comperative Insights on Marriage and Cohabitation (Edit. **Macarena Saez**), Ius Gentium: Comperative Perspectives on Law and Justice 42, Springer, 2015.
- BUTLER, Judith**, "Kritik Queer" (Çev. Cüneyt Çakırlar), Queer Tahayyül (Edit. **Sibel Yardımcı** ve **Özlem Güçlü**), İstanbul, 2016, s. 121-149.
- COWAN, Sharon**, "Gender is no Subtitute for Sex: A Comparative Human Rights Analysis of the Legal Regulation of Sexual Identity", Feminist Legal Studies 13, 2005, s. 67-96
- ÇETİNER, Bilgehan**, "Aldatılan Eş Manevi Tazminat Talep Edebilir Mi?", Prof. Dr. İlhan Ulsan'a Armağan, Cilt I, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C: 15, S: 2, s. 513-529.
- DEDE, İsmail**, "Yoksulluk Nafakasının Fiili Birliktelik ve Haysiyetsiz Yaşam Sürme Sebebiyle Sona Ermesi", Prof. Dr. İlhan Ulsan'a Armağan, Cilt I, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C: 15, S: 2, s. 557-577.
- DURAL, Mustafa/ÖĞÜZ, Tufan/GÜMÜŞ, Mustafa Alper**, Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku, İstanbul, 2016.
- DURAL, Mustafa/SARI, Suat**, Türk Özel Hukuku Cilt I Temel Kavramlar ve Medenî Kanununun Başlangıç Hükümleri, İstanbul, 2015.
- DURUDOĞAN, Hülya**, "Judith Butler ve Queer Etiği", Cogito, S. 65-66, İstanbul, Bahar 2011, s. 87-99.
- ERDOĞAN, İhsan**, "Anadolu Topraklarında Arkaik Dönemden Günümüze Medeni Hukuk Alanındaki Bazı Kurallar ve Geçimişi", Medeni Kanun'un ve Borçlar Kanunu'nun 90. Yılı Uluslararası Sempozyumu, I. Cild, Ankara, 2017, s. 79-99.
- FEYZİOĞLU, Feyzi Necmeddin**, Aile Hukuku, İstanbul, 1986.
- GEISER, Thomas**, ZK – Zürcher Kommentar, Zürcher Kommentar zum Partnerschaftsgesetz, **GEISER, Thomas/ GREMPER, Philipp** (Hrsgb.), 2007.
- GENÇCAN, Ömer Uğur**, Boşanma Tazminat ve Nafaka Hukuku, Ankara, 2017.
- GÖNENSAY, Samim**, Medeni Hukuk Cild 2 Aile Hukuku Kısım 1, İstanbul, 1937.

- GÜMÜŞ, Alper**, Teoride ve Uygulamada Evlilik Birliğinin Genel Hükümleri ve Mal Rejimleri (TMK m. 185-281), İstanbul, 2008.
- GÜVEN, Kudret**, "Türk, İsviçre ve Alman Hukuklarında Boşanma Sebepleri ve Esasları Hakkında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2015, C. 1, S. 2, s.35-56.
- HALPERIN, David M.**, "Is There a History of Sexuality?", The Lesbian and Gay Studies Reader (Edit. **Henry Abelove, Michele Aina Barale** ve **David M. Halperin**), New York ve Londra, 1993, 416-432.
- HATEMİ, Hüseyin**, Medeni Hukuk'a Giriş, İstanbul, 2017.
- HATEMİ, Hüseyin/SEROZAN, Rona**, Aile Hukuku, İstanbul, 1993.
- HELVACI, Serap**, Gerçek Kişiler, İstanbul, 2016.
- HELVACI, Serap/ERLÜLE, Fulya**, Medeni Hukuk, İstanbul, 2016.
- JUNGO, Alexandra**, CHK-(Handkommentar zum Schweizer Privatrecht) Personen und Familienrecht- Partnerschaftsgesetz Art. 1-456 ZGB - PartG, **BREIRSCHEMID, Peter/ JUNGO, Alexandra** (Hrsgb.), 3. Aufl., 2016.
- KHUU, Neo**, "Obergeffel v. Hodges: Kinship, Formation, Interest Convergence, and the Future of LGBTQ Rights", 64 UCLA Law Review (2017), s. 184-229.
- KILIÇOĞLU, Ahmet M.**, Aile Hukuku, Ankara, 2015.
- KOCABAŞ, Gediz**, "Evlilik Sonrası Dayanışma İlkesi ve Bu İlkenin Sınırı Olarak Clean Break İlkesi Doğrultusunda Yoksulluk Nafakasını Belirleyici Ölçütler", MÜHF-HAD, C. 19, S. 1, s.
- KOCAYUSUFPAŞAOĞLU**, Türk Hukukunda Transeksüeller Nüfus Kütüğündeki Cinsiyet Kaydının Düzeltilmesi İçin Dava Açılabilir Mi?, İstanbul, 1986.
- KORKMAZ, Müberra**, Türkiye'nin Ceza Hukuku Tarihinde Zina Suçu, <http://jurix.com.tr/article/8154> (Erişim Tarihi 03.12.2017).
- KÖPRÜLÜ, Bülent/KANETİ, Selim**, Aile Hukuku, İstanbul, 1989.
- MURRAY, Daniel E.**, "Ancient Laws on Adultery- A Synopsis", 1 Journal of Family Law, 1961, s. 89-104.
- NAY, Eveline Y.**, "Que(e)r zum Recht", FamPra.ch, 2013.
- OĞUZMAN, M. Kemal/BARLAS, Nami**, Medenî Hukuk, İstanbul, 2017.
- ÖZKAZANÇ, Alev**, "Butler'ın Feminizmi: Siyasi Bir Okuma İçin Klavuz", Mülkiye Dergisi, S. 37 (4), Ankara, 2013.
- ÖZKAZANÇ, Alev**, Feminizm ve Queer Kuram, Ankara, 2015.
- ÖZMEN, Ethem Saba/VARDAR HAMAMCIOĞLU, Gülşah**, "Evli Kişiyile Birlikte Olan Kadına/ Erkeğe Yöneltilen Manevi Tazminat Talebi ve Özellikle Konuya İlişkin Yargıtay Kararları Üzerine Düşünceler", Prof. Dr. Cevdet Yavuz'a Armağan, II. Cilt, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C. 22, S. 3, s. 2361-2377.
- ÖZTAN, Bilge**, Aile Hukuku, Ankara, 2015.
- ÖZTÜRK, Şeyda**, "Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram", Cogito, S. 65-66, İstanbul, Bahar 2011, s. 5-7.

- ÖZÜĞÜR, Ali İhsan**, Boşanma Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları Evlilik Birliğini Sona Erdiren Sebepler, Ankara, 2013.
- PEARLSTON, Karen**, "Avoiding the Vulva: Judicial Interpretations of Lesbian Sex Under the Divorce Act 1968, 32 Canadian Journal of Law & Society, 2017, s. 37-54.
- REYHANİ YÜKSEL, Sera**, "Cinsiyet Değişikliği ve Evliliğe Etkisi", Hukuk ve Adalet Eleştirel Hukuk Dergisi 2017, Cilt 9, Sayı 21, s. 51-75
- SAĞLAM, İpek**, "Türk Medeni Kanunu Madde 40 Üzerine Bir Değerlendirme", AÜEHFD 2004, Cilt 8, Sayı 3-4, s. 455-469.
- SCHWANDER, Ivo**, OFK- Orell Füssli Kommentar ZGB Kommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch, **KOSTKIEWIZ, Jolante Kren/ WOLF Stephan/ AMSTUTZ, Marc/ FANKHAUSER, Roland** (Hrsg.), Basel, Bern, Freiburg, Zurich, 3. Aufl. 2016.
- SCHWENZER, Ingeborg/ DIMSEY, Mariel**, Model Family Code From a Global Perspective, Intersentia Antwerp- Oxford, 2006.
- SEROZAN, Rona**, "Yargıtay'ın Tepki Çeken Son Tazminat Kararında Göze Batan Hukuksal Yanılgılar ve Bunları Tetikleyen Muhafazakar İdeoloji", "https://www.ronaserozan.com/blank-yar7x" aracılığıyla Güncel Hukuk Dergisi (Erişim Tarihi 29.10.2017).
- SEROZAN, Rona/BAŞOĞLU, Başak/KAPANCI, Berk**, "Aile Hukukunun Özellikleri, İlkeleri ve Gelişimi", Prof. Dr. İlhan Ulusan'a Armağan, Cilt II, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, Y. 2016, C: 15, S: 2. 531-561.
- SHARPE, Andrew N.**, "Endless Sex: The Gender Recognition Act 2004 and The Persistence of a Legal Category", Feminist Legal Studies 15, 2007, s. 57-84.
- SINGER, Peter**, Practical Ethics, Cambridge University Press, 1993.
- SPARGO, Tamsin**, Foucault and Queer Theory, Cambridge, 1999.
- TEKİNAY, Selahattin Sulhi**, Türk Aile Hukuku, İstanbul, 1990.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzi Veldet**, Ailenin Çilesi Boşanma, İstanbul, 1976.
- VELİDEDEOĞLU, Hıfzi Veldet**, Türk Medeni Hukuku Cilt II Aile Hukuku, İstanbul.
- WEBER, Albrecht**, MüKoBGB- Münchener Kommentar zum Bürgerlicher Gesetzbuch, **SACKER, Franz Jürgen/ RIXECKER, Roland/ OETKER, Hartmund/ LIMPERG, Bettina** (Hrsg.), 7. Aufl. 2017.
- YARDIMCI, Sibel/ GÜÇLÜ, Özlem**, "Queer Tahayyül", Queer Tahayyül (Edit. Sibel Yardımcı ve Özlem Güçlü), İstanbul, 2016, s. 17-27.
- YASAN, Candan**, Milletler Arası Özel Hukukta Aynı Cinsiyetten Kişilerin Birliklilikleri, İstanbul, 2013.
- YILMAZ, Canan**, "Avrupa Birliği'nde Aile Hukuku'nun Uyumlaştırılması", MÜHFHAD, C. 14, S. 1-2, s. 85-113.

